

Furumo, M. (2025). Ironisk (u)moral i skoleklassikeren «Karen»? Litteraturundervisning som moralfilosofisk refleksjon. I Y. Frøjd & A. Norendal (Red.), *Noveller i undervisning* (s. 111–129). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa650906>

6

Ironisk (u)moral i skoleklassikeren «Karen»?

Litteraturundervisning som moralfilosofisk refleksjon

Marianne Furumo

Sammendrag: I kapitlet drøfter jeg moralfilosofiske spørsmål som reises i novella «Karen» av Alexander Kielland. Etikdens idé om moralsk ansvar, moralsk rosverdighet og klanderverdighet er inngang til en diskusjon av framstillingen av novellas hovedperson, og parallellføringen av den bedrageriske postmesteren med naturkrefter og -drifter. Narrativ retorikk danner en teoretisk inngang til diskusjonen av fortellerens etos, og spesifikt av ironi som narrativ strategi. Det moralfilosofiske perspektivet novella leses opp mot, skisserer moralfilosofisk refleksjon som et utgangspunkt for arbeid med skjønnlitterære tekster i klasserommet.

Nøkkelord: noveller, litteraturundervisning, litteraturdidaktikk, litteratur og filosofi, litteratur og moral

Abstract: In this chapter, I discuss ethical questions that arise in my reading of Alexander Kielland's novella 'Karen'. Concepts of moral responsibility and moral praise- and blameworthiness serve as grounds for a discussion of how the main character is depicted, and how the narrative aligns the male antagonist's drives with the drives of the wind and the fox. Narrative rhetorics serves as a theoretical framework for a discussion of the ethos of the narrator, more specifically the use of irony as a rhetorical strategy. The ethical perspective in which I read the novella anticipates moral reflection as a starting point for students' reading of literature in the classroom.

Keywords: novellas, literary instruction, literature didactics, literature and philosophy, literature and morality

Innledning

Alexander Kiellands skoleklassiker «Karen» introduserer sin tragiske heltinne slik: «Der var engang i Krarup kro en Pige, som hed Karen» (1882, s. 75)¹. Hun framstår som flittig og effektiv i serveringsarbeidet, til tross for at hun er «alene om Opvartningen» (s. 75–76). I det ytre skildres hun som «spinkel og liden – ganske ung, alvorlig og taus» (s. 76), og med et blikk «somom hun saa langt ud efter noget – eller lyttede – eller ventede – eller drømte» (s. 78). Beskrivelsene tegner et nokså stereotypisk bilde av ei ung jente med romantiske lengsler og drømmer.

Idet en postmester stiger inn på scenen omtrent midtveis i novella, med sin dyriske tiltrekningskraft og sin «bred[e] Krave af krøllet Hundeskind udover Skuldrerne» (s. 86), forstår leseren at det er ham Karen har ventet på. Informasjonen om at kjolen hennes er blitt «for trang for hende» (s. 84) antyder graviditet, og dermed at det ikke er første gang Karen stirrer lengselsfullt ut i luften mens hun venter på postmesteren. Novellas beskrivelse av møtet mellom den unge, sårbare jenta og den høye og mørke² skjortejegeren framstår som et melodramatisk mesterstykke, med postmesteren i rollen som skurkaktig forfører og Karen som uskyldig offer.

Etter at postmesteren har gjort entré, forsvinner både han og Karen ut av beretningens fokus. Når postmesteren reiser videre etter et stjålet kjærlighetsmøte, vender Karen tilbake til arbeidet, der hun med blussende kinn gjenoppretter orden blant Krarup kros besøkende. Mens hun står i egne tanker og pusser teskjeer, overhører hun en samtale mellom to kro-gjester: «Lagde De Mærke til Postføreren?» – spurgte den ene af de Reisende. «Nei – jeg saa bare et Glimt af ham»; han gik vist strax ud igjen,» svarede den anden med Munden fuld af Mad. «Satans køn Fyr! jeg har saamænd danset i hans Bryllup.» «Saa – er han gift?» (s. 92).

Denne samtalen blir et vendepunkt som setter Karen ut av spill. Hun mister teskjeene i gulvet, går ut på kammerset og ordner sengeklærne sine i pur fortvilelse: «Hendes Øine stod stive i Mørket, hun tog sig til Hovedet, hun tog sig for sit Bryst, – hun stønnede, hun forstod ikke, – hun forstod ikke» (s. 93).

---

1 Alle sitater fra novella er fra denne utgaven. Videre i artikkelen henviser jeg kun til sidetall.

2 I både bokstavelig og overført betydning

Beretningen om Karen ender med at hun vandrer ut i heden og drukner seg i en torvgrav, direkte forårsaket av postmesterens bedrag. Novella avrundes i denne retorisk lekke sirkelkomposisjonen: «Men naar gamle Folk vilde give Ungdommen en rigtig alvorlig Advarsel, pleiede de gjerne at begynde saaledes: Der var engang, i Krarup Kro en Pige, som hed Karen –» (s. 96).

Når jeg leser denne novella, oppstår et moralsk ubehag i meg, særlig knyttet til fortellerens etos (Lothe, 2016, s. 16). Eventyrformularet og sirkelkomposisjonen signaliserer et blikk på novellas begivenheter som allmenngyldige og uforanderlige (Langås, 2004, s. 145). «Hvi skrider menneskeheden saa langsomt frem», var tittelen på et essay Henrik Wergeland skrev i 1831, der han kritiserte datidens presteskap (Wergeland, 1896). Når vi leser Kiellands novelle i vår tid, kan vi saktens stille det samme spørsmålet når det gjelder forestillinger om maskulinitet. Blant unge menn i 2025 vil Kiellands postmester i verste fall kunne fortone seg som et forbilde; en «alfa-hann» uten moralsk ansvar for annet enn å spre sine egne gener.

I læreplanen i norsk heter det at litteraturundervisningen skal gi mulighet til «å reflektere over sentrale verdier og moralske spørsmål» (Utdanningsdirektoratet, 2024, s. 2). I dette kapitlet drøfter jeg noen moralske spørsmål Kiellands novelle reiser. Jeg tar utgangspunkt i idéen om *moralsk ansvar*, og mer spesifikt forestillinger om moralsk *prisverdighet* og *klanderverdighet* (Aristoteles, 2009) som kommer til uttrykk i novella. I drøftingen gjør jeg særlig nedslag i beskrivelser av Karen, og i sammenstillingen av postmesterens, vindens og revens drifter. Med utgangspunkt i narrativ retorikk diskuterer jeg til slutt hvordan en kan forstå fortellerens etos sett i forhold til novellas impliserte forfatter (Booth, 1975; Lothe, 2016).

Formålet med kapitlet er å bidra til lærerstudenters og læreres blikk for moralfilosofiske spørsmål litteraturen reiser. Håpet er at de moralfilosofiske perspektivene jeg drøfter kan vise seg fruktbare for klasserommets litteraturarbeid med en tekst som allerede er mye brukt i norskfaget (Skaug og Blikstad-Balas, 2019), og som trolig ofte leses med instrumentelle formål som litteraturhistorisk plassering og virkemiddeljakt for øyet (Gabrielsen mfl., 2019; Myren-Svelstad, 2020). Kapitlet angir ikke et didaktisk forløp, men de moralfilosofiske spørsmålene jeg diskuterer, kan forhåpentligvis anspore til en litteraturundervisning som lar elevene reflektere over sentrale verdier og moralske spørsmål. Før jeg ser nærmere på novella, tematiserer jeg kort sammenhenger

mellom moralfilosofi og litteratur, særlig med tanke på novellesjangeren, før jeg gjør rede for et litteraturteoretisk utgangspunkt for drøftingen.

Moralfilosofi og litteraturundervisning

Moralfilosofien, eller etikken³, interesserer seg for det gode liv, og dermed hva som er «rett og gale, akseptabelt og uakseptabelt, godt og vondt» (Lothe, 2016, s. 10). Det moralske ubehaget jeg erfarer når jeg leser Kiellands «Karen», oppstår blant annet i møte med postmesterens for meg uakseptable adferd, og fortellerens tilsynelatende allmenngjøring av denne adferden. Når en leser blir usikker på hvilke verdier og holdninger en litterær tekst formidler, ligner det den undringen som kjennetegner filosofien som fag. I boka *The Reasons of Love* sier Harry Frankfurt nettopp at filosofisk virksomhet «began in wonder» (2004, s. 3). Hos Wittgenstein heter det at «Et filosofisk problem har formen: 'Jeg kan ikke orientere meg'» (2010, s. 81). For Wittgenstein er kjernen i filosofien dermed den *subjektive* erfaringen av desorientering.

Litterære tekster som påkaller slik desorientering, eller undring, har det siste tiåret blitt oppvurdert i skandinavisk litteraturdidaktikk. Studier viser at krevende litteratur kan virke motiverende på elevleseres ønske om å konstruere egne forståelser (Johansen, 2015; Sønneland, 2019). Når jeg i denne sammenhengen framhever den moralfilosofiske undringen over litterære tekster, står jeg i gjeld til en lang tradisjon som forbinder litteratur og filosofi.

I sin etikk henviser for eksempel Aristoteles til litterære figurer når han vil belyse hva som bør forstås som henholdsvis rosverdige eller klanderverdige menneskelige handlinger (Aristoteles, 2009, s. 39). I essaysamlingen *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature* argumenterer Martha Nussbaum for litteraturens filosofiske kraft med henvisning til blant annet Aristoteles' etikk (Nussbaum, 1992, s. 50). Når det gjelder menneskers søken etter å forstå seg selv, oppvurderer hun litteraturen som rettesnor: «the imagination and the terms of the literary artist are indispensable guides» (s. 53).

---

3 Jeg bruker begrepene moralfilosofi og etikk synonymt her

For Nussbaum er med andre ord litteraturen selv en form for filosofisk tekst som kan gi oss større selvforståelse.

En kobling mellom litteratur og moralfilosofi gjør også Hagberg i innledningen til artikkelsamlingen *Fictional Worlds and the Moral Imagination*:

Moral perception, moral sensitivity, and ethical understanding more broadly, may all be developed in a unique way through our imaginative life in fiction. Moral quandaries are often presented in literature in ways more linguistically precise and descriptively complete than the ones we encounter in life, whilst simultaneously offering space for contemplation. (Hagberg, 2021, s. 3)

For Hagberg tilbyr skjønnlitteraturen altså språklig presise og helhetlige framstillinger av moralske dilemmaer. I motsetning til de dilemmaene vi står overfor i våre egne liv, tilbyr litteraturmediet rom for refleksjon – vi kan stoppe lesingen og tenke over hvordan teksten framstiller personer og handlinger. Dette rommet kan utnyttes i litteraturundervisning.

I en artikkel som blant annet teoretiserer over lærerens valg av skjønnlitteratur, presenterer Per Esben Myren-Svelstad (2020) en etisk inngang til litteraturundervisning. Her vektlegger han, gjennom henvisning til litteraturforskeren Serpell, at leseprosesser pendler mellom identifikasjon og distanse, noe som gjør at leserens eget subjekt blander seg med karakterene og hendelsene lesningen konstruerer (Myren-Svelstad, 2020, s. 11). Leserens moralske dommer over karakterers handlinger blir dermed samtidig en dom over egne moralske preferanser. Når jeg fordømmer postmesteren i Kiellands «Karen» på moralsk grunnlag, blir jeg samtidig – gjennom å distansere meg fra ham – kjent med min egen moral.

Novellesjangeren som filosofisk sjanger

Novellesjangeren omtales ofte som en filosofisk sjanger (Lothe, 2016; Skyum-Nielsen, 1999). Lothe framhever i denne sammenhengen novellesjangerens «knappe, pregnante, spenningslada og ofte gåtefulle form» (2016, s. 134–135).

Skyum-Nielsen understreker i en artikkel om Kiellands novellekunst at sjangeren iscenesetter et møte mellom en etablert orden og noe som ligger utenfor denne:

Ved en pludselig fortætning mødes et sosialt eller mentalt miljø med en fremmedhet eller andethed, som bringer miljøets bærende selvforståelse i uro. Og i kraft af den heraf følgende sammenligning af én ordning med en anden bliver novellen som allerede antydnet en fundamentalt filosofisk genre, som i et afgrænset forløb etablerer, konfronterer og diskuterer mindst to indbyrdes modstridende, som regel helt uforenelige oppfattelser af tilværelsen. (Skyum-Nielsen, 1999, s. 14)

Novelleleserens oppgave blir dermed å forholde seg til menneskers allmenne vilkår, ved å tre inn i en situasjon der ulike sett av holdninger og verdier støter sammen og skaper uorden i en ellers ordnet verden.

I norsk litteratur fikk novellesjangeren sitt gjennombrudd nettopp med Alexander Kielland. I løpet av tre år, fra 1879 til 1882, utgav han til sammen 16 noveller fordelt på tre samlinger. Sju av disse kom i *Novelletter* (1879), sju nye i *Nye novelletter* (1880), og de to siste i *To novelletter fra Danmark* (1882). Det er i denne siste samlingen vi finner «Karen». Kiellands forfatterskap var en del av «det moderne gjennombrudd» i Norden, og verkene hans gjenspeiler Georg Brandes' (1872) syn på moderne litteratur som en arena for samfunnsdebatt.

I sin litteraturhistorie omtaler Per-Thomas Andersen Kielland som en tydelig tendensforfatter som ønsket å sette problemer under debatt, særlig gjennom å appellere til lesernes rettferdighetssans (Andersen, 2020, s. 252). Dette gjelder ikke minst for novellene, som iscenesetter problemer som sosial undertrykkelse, menneskefiendtlige tradisjoner og (spiss)borgerlig dobbeltmoral. Disse temaene kommer til uttrykk i en stil som ofte beskrives som både ironisk, satirisk og elegant.

Å lese narrativer med blikk for moralske spørsmål

Når vi ønsker at elever skal reflektere over moralske spørsmål som litteraturen reiser, innebærer det også at de reflekterer over verkenes estetiske kvaliteter.

Det er gjennom den estetiske utformingen av tekster at personers holdninger og verdier kommer til uttrykk (Nussbaum, 1992, s. 3; Lothe, 2016, s. 17).

I denne sammenhengen ser jeg, som nevnt, novella som en sjanger der møtet mellom en sosial orden på den ene siden og noe som forstyrrer denne ordenen på den andre, iscenesetter moralske problemstillinger. Dette gjør novella i en fortellende, eller narrativ, form som i seg selv signaliserer bestemte verdier og holdninger. Jakob Lothe skriver seg inn i den litteraturteoretiske retningen narrativ retorikk i sin bok *Etikk i litteratur og film* (2016). Her presiserer han at alle ledd i den narrative kommunikasjonen har en *etisk* dimensjon. Den historiske forfatteren komponerer narrativet ut fra sine verdier og holdninger. Verdiene og holdningene formidles gjennom måten narrativet fortelles på, og leseren kan oppfatte disse verdiene og holdningene gjennom å lese oppmerksomt (Lothe, 2016, s. 24–28). Lothe bygger blant annet sin framstilling på William Booths *The Company we keep* (1989), som særlig retter oppmerksomheten mot fortelleres og impliserte forfatteres etos.

Det moralske ubehaget som vekkes i meg når jeg leser Kiellands «Karen», har nettopp med forholdet mellom forteller og implisert forfatter å gjøre, og med ett av Kiellands retoriske kjennetegn – hans ironi. I *The Rhetoric of Irony* (Booth, 1975) beskriver Booth det lesere oppfatter som uakseptable verdier og holdninger i en tekst, som et mulig signal om ironi. I slike tilfeller kan lesere selvsagt avvise teksten som moralsk forkastelig på grunn av de uakseptable verdiene teksten uttrykker. Alternativet er å vurdere hvorvidt holdningene *fortelleren* signaliserer, står i strid med en helhetlig forståelse av *den impliserte forfatteren*. Den impliserte forfatteren forstås her som en tekstlig instans som kan gripe ut over historiens og fortellerens holdninger og verdier (Lothe, 2016, s. 25).

Når det gjelder «Karen», kan vi med andre ord spørre oss om teksten som helhet impliserer en forfatter med andre holdninger enn den fortelleren han iscenesetter. I så fall kan ubehaget lesingen vekker hos leseren, omdannes til behag over å ha forstått den intenderte ironien.

Karens under mennenes blick

Tittelen «Karen» utpeker novellas hovedperson, men kan også – slik resten av novella er strukturert i metaforiske fordoblinger – leses med trykk på første stavelse, og dermed også innlemme postmesteren som den «karen» som trer forstyrrende inn i Karens verden. Den unge Karen plasseres etter innledningssetningen i sitt vante element, krostuen i Krarup, der hun med sikker vane trakterer gjestene:

Hun var alene om Opvartningen; for Kromandens Kone gik næsten altid omkring og ledte efter sine Nøgler. Og der kom mange i Krarup Kro; – baade Folk fra Omegnen, der samledes, naar det mørknede om Høst-aftene og sad i Krostuen og drak Kaffepuncher saadan i Almindelighed uden nogen bestemt Hensigt, men ogsaa Reisende og Veifarende, der kom trampende ind – blaa og forblæste, forat faa sig noget varmt, der kunde holde Livet oppe til næste Kro.

Men Karen kunde alligevel klare det hele, skjønt hun gik saa stille og aldrig syntes at have Hastverk. Hun var spinkel og liden – ganske ung, alvorlig og taus, saa der var ingen Morskab ved hende for de Handelsreisende. Men skikkelige Folk, som gik i Kroen for alvor og som satte Pris paa at Kaffen serveredes hurtigt og skoldende hed, de holdt desto mere af Karen. Og naar hun smøg sig fræm mellen Gjæsterne med sit Bræt, veg de tunge Vadmelskroppe tilside med en uvanlig Fart, der blev gjort Vei for hende, og Samtalen sluknede for et Øieblik, alle maatte se efter henne, hun var saa nydelig. (s. 75–77)

Allerede her vil leseren uten store vanskeligheter kunne identifisere noen gode egenskaper hos Karen. Hun framstår som rosverdig for sin gode arbeidsmoral og sin stillferdige framferd i et arbeidsmiljø preget av høyt tempo. Gjестene i Krarup kro synes også å verdsette henne, i den metonymiske formuleringen om «de tunge Vadmelskroppe» som gjør vei for henne. Det framstår imidlertid som usikkert om de gjør dette først og fremst fordi de verdsetter hennes egenskaper som servitør. Hun framstilles nemlig også som et objekt for gjestenes blick, både de lokale stamgjестene – som omtales som «skikkelige folk» – og de «handelsreisende».

De som er på gjennomreise til Krarup kro, ønsker at hun var litt mer livlig enn hun er, og karakteristikken av henne i denne sammenhengen er at hun er «spinkel, liden, alvorlig og taus». Når disse beskrivelsene settes i forbindelse med de handelsreisendes negative vurdering av henne, skaper de et inntrykk av sårbarhet. Karen etableres her som noe eget – noe annet – enn sine omgivelser. Man kunne si at hun er *utsatt*, eller i omgivelsenes vold. Christine Hamm (2008) har pekt på at det er en tendens hos Kielland til å framstille kvinner som ofre. I den sammenhengen omtaler hun Karen som et såkalt «naturbarn» som «har et autentisk forhold til sin seksualitet, men som må lide i et moderne samfunn.» (s. 97).

Så langt i novella er det ingen som handler direkte dårlig overfor Karen. Inntrykket av at hun er utsatt og sårbar oppstår indirekte. Gjestens blikk på henne, men også fortellerens registrerende – og regisserende – blikk, bidrar til opplevelsen av noe truende. Miljøet som etableres, og karakteristikken av Karen i novellas begynnelse, reiser noen spørsmål som novella videre utdyper. For det første spørsmålet om den moralsk rosverdige Karens sårbarhet. For det andre, med hvilken rett de handelsreisende feller sin dom over henne, der hun går som en representant for det etablissementet som kan «holde livet oppe i dem». For det tredje om fortellerens registrerende, allvitende tone bidrar til en distanse som gjør leseren til en alliert – en didaktisk medforteller som registrerer og reproducerer omverdenens moralske blindflekker.

I neste avsnitt skildrer fortelleren Karens øyne og blikk. Det synes også betydningsfullt at den mentale kapasiteten hennes omtales:

Karens Øine var af de store graa, der paa en Gang syntes at se og at se langt – langt forbi; og Øienbrynene vare høit buede ligesom i Forundring. Derfor troede Fremmede, at hun ikke rigtig forstod, hvad de bad om. Men hun forstod godt og tog ikke Feil. Det var bare noget underligt over hende alligevel, somom hun saa langt ud efter noget – eller lyttede – eller ventede – eller drømte. (s. 77–78)

På den ene siden bekrefter denne skildringen oppfatningen av Karen som uskyldig – kanskje går den enda lenger, og fremstiller henne rett og slett som naiv, med det forundrede uttrykket. I sin omtale av novella beskriver Skyum-

Nielsen henne som «naiv» og «lettere åndssvag» (1999, s. 19)⁴. Fortelleren forsikrer oss imidlertid om at hun forstår mer enn det ser ut til.

Lesere som kjenner til hvordan novella ender, kan i denne passasjen bli mistenksomme overfor tredjepersonsfortellerens holdning til det som fortelles. Tildeles Karen moralsk ansvar for å ha satt seg selv i fare gjennom stadfestingen av at hun forstår godt? Er beskrivelsen av blikket som «ser langt» et mildt uttrykk for fortellerens fordømmelse av at hun venter på, lengter etter og drømmer om postmesteren? Vi kunne også tenke at Karen burde ha vært mer på vakt overfor postmesterens sjarm. Siden han er gift, kan det ikke være mye hun vet om ham, og de fleste ville kanskje ha reservert seg mot å stille seg til disposisjon på den måten hun har gjort, for å uttrykke det litt upoetisk.

På den andre siden er det noe godt og kaldt ved å se vilkårene for tiltrekning – kanskje vi også kunne kalle det kjærlighet – på denne kalkulerende måten. Det er dessuten kort vei fra en slik tanke til å overføre det moralske ansvaret fra overgriper til offer. Videre i novella fører fortelleren oss ut i landskapet utenfor Krarup kro, og beskrivelsene som følger bidrar til å gi spørsmålet om moralsk ansvar en større klangbunn.

Vinden og mannen

Perspektivet forflytter seg fra Krarup kro til kysten, og følger vindens herjinger – en herjing som kan sies å via omveier styre Karen i graven til slutt. Først skal denne passasjen bidra til å utfordre leserens forståelse av Karens uskyld, og destabilisere ordenen på hjemmebanen hennes – Krarup kro: «Vinden kom vestenfra over lave Sletter. Den havde væltet lange, tunge Bølger henover Vesterhavet; salt og vaad af Skum og Fraade havde den kastet sig ind over Kysten» (s. 78).

Etter denne introduksjonen skildres vinden med en påfallende agens: Den blir litt *trøtt* på ferden fra havet til Krarup kro; så trøtt at den nesten ikke *klarer* å blåse opp porten til stallen. Når den klarer det, *fyller* den rommet,

---

4 En beskrivelse jeg ellers stusser over. Er hun «åndssvag» fordi hun lar seg rive med av forholdet til den elskede uten å ta seg i akt? I så fall kjenner jeg til mange (meg selv inkludert) tilsvarende tilfeller av «åndssvakhet».

trenger inn i ei dør som står på klem. Den lager fullt gjennomtrekk og *farer triumferende* gjennom, inntil noen sterke menn med mye møyne klarer å lukke døra igjen. Den etterlater seg generelt kaos og røyklegging, før den *kaster seg* i lyngen, *løper* langs grøfter og *tar tak* i postvognen der Anders postkar lurert på hvorfor postmesteren er så utålmodig etter å komme til Krarup kro.

Over få linjer etablerer fortellingen gjennom denne perspektivforskynningen naturkreftene som bestemmende for menneskenes handlingsliv. Nå er det vinden som trenger inn i, og fyller, Krarup kro. På tilsvarende vis skal postmesteren snart komme og feie triumferende over Karen – med de konsekvensene det får. Slik opprettes en likhetsrelasjon mellom vinden som en ytre faktor og postmesterens intensjon – eller drift (Børtnes 2008). Det kan synes som om naturkreftene i fortellingen overstyrer enhver menneskelig moralsk overveielse, og at det som skjer, skjer med en form for natur-nødvendighet.

I et kapittel om Kiellands forfatterskap og darwinisme peker Magne Drangeid (2008) på Kiellands forhold til Darwin. Han henviser til Tysdahl, som påpeker at Kielland skrev i en tid da den romantiske naturforståelsen ble «rammet av et sjokk fra evolusjonslæra». Videre påpeker han at Kiellands naturscener er preget av «ei utskifting av Gud med naturens overveldende makt» (s. 68).

I et moralfilosofisk perspektiv er dette interessant. En slik forståelse snur opp ned på idéen om at et etisk selvbevisst menneske kan overveie adferd og felle moralske dommer. Mennesket er i denne forståelsen overlatt til krefter det ikke rår over, og må bare finne seg i å bli tatt av – la oss si vinden.

Dette strider imidlertid mot de fleste menneskers moralske intuisjoner. Dersom en handling utføres under tvang, eller av årsaker som er utenfor den handlendes kontroll, er vi mindre tilbøyelige til å fordømme eller rose handlingen på moralsk grunnlag. Aristoteles (2009) innfører en slik forståelse av forutsetninger for moralsk ansvar i sin etikk. Dersom et menneske handler ufrivillig, styrt av eksterne krefter, hevder han at vi vil være tilbøyelige til å unnskyldte umoralske handlinger:

Those things, then, are thought involuntary, which take place by force or by reason of ignorance; and that is forced of which the moving principle is outside, being a principle in which nothing is contributed by the person who acts – or, rather, is acted upon, e.g. *if he were to be carried somewhere by a wind*, or by men who had him in their power. (Aristoteles 2009, s. 38, min utheving)

La oss tenke oss en mann som nettopp blir tatt av vinden til et sted der han utfører handlinger som er moralsk klanderverdige. Ville vi da klandret ham, eller ville vi unnskyldt ham fordi han var underlagt naturkrefter utenfor hans kontroll? Fortelleren i Karen gir oss, ved å bruke vestavind-skildringen som grep, nettopp en slik mann.

Det er vanskelig å slutte seg til en så grunnleggende naturalistisk framstilling av moralsk ansvar. Dermed blir det utfordrende å akseptere fortellerens sammenstilling av de kreftene som styrer menneskene i novella, og de kreftene som styrer luft- og havstrømmer slik at vestavinden kaster seg inn over Krarup Kro og omegn.

Når jeg har problemer med å akseptere premisset om at mennesker styres av blinde naturkrefter, innebærer det også at teksten lar meg erfare at jeg baserer min tilværelse på forestillingen om at jeg stort sett handler frivillig – og ikke ufrivillig. Slik fungerer lesningen av novella, slik Myren-Svelstad er inne på (2020, s. 11), som en pendling mellom å forsøke å forstå det fundamentalt andre og å innlemme dette andre i meg selv.

Naturlig eller åndelig frihet?

Novellas sammenstilling av Karen og haren som byttedyr, og postmesteren og reven som rovdyr, harmonerer med innføringen av vinden som en drift som styrer menneskenes handlinger. Selv om novella utstyres reven og haren med tanker og følelser, blir bildet av rovdyret som lur på byttet sitt styrende for hvordan vi som lesere forstår postmesterens handlinger og Karens skjebne i novella.

Slik ser det ut når reven blir presentert i teksten, etter at vinden har streifet rundt torvgraven der Karen straks skal ende sitt unge liv:

Men i Græsriben laa Ræven ganske flad og lurede, og Haren hoppede paa letten Fod over Lyngen. Det var let for Ræven at beregne, at Haren ikke ville løbe lang Ring saa sent paa Aftenen. Den stak forsigtigt den spidse Snude op og gjorde et Overslag; og idet den luskede tilbage følgende Vinden, forat finde et godt Sted, hvorfra den kunde se, hvor Haren ville slutte Ringen og lægge sig ned,

tænkte den selvbehageligt over, hvorledes Rævene bestandigt blive klogere og Harerne bestandigt dummere og dummere. (s. 82–83)

Det er vinden som styrer hvor revens selvbehagelige jakt på haren skal finne sted, og vinden framstilles også som den aktøren som leder postføreren til Krarup kro: «Efter disse Meritter kastede Vinden sig ned i Lyngen, løb lands de dybe Grøfter, og tog et ordentligt tag i Postvognen som den traf en halv Mils Vei fra Kroen.» (s. 80). Slik konstruerer novella et triangel av naturkrefter og -drifter: vinden, reven og postmesteren. Når postmesteren endelig ankommer Krarup Kro, er det som en jeger som har sirklet inn sitt offer. Karen, som i denne sammenhengen blir representant for unge jenters økende dumhet, lar seg villig og uvitende felle.

I boken *This Life* (2019) skiller filosofen Martin Hägglund mellom dyrs og menneskers *væren*, og knytter dette til skillet mellom dyrs og menneskers *frihet*. Både mennesker og dyr har det Hägglund kaller «natur-væren», mens mennesker har en «åndelig væren» som skiller oss fra dyrene (s. 174). På samme måte har både dyr og mennesker «naturlig frihet», men menneskers frihet henger, i motsetning til dyrenes, sammen med vår evne til å ha en relasjon til oss selv. Mennesker har «åndelig frihet» gjennom det Hägglund kaller en *dobbelt bør-struktur*:

Natural Freedom has a single ought structure. As a spiritually free being, I can ask myself what I should do, since I am answerable not only for my actions but also for the normative principles that guide my actions. There are not only demands concerning what I ought to do; there is also the question *if I ought to do what I supposedly ought to do*. (Hägglund, 2019, s. 179, utheving i original)

I «Karen» synes dette skillet mellom naturlig og åndelig frihet å være utvisket. Postførerens bedrag forklares her med dyrets enkle bør-struktur. En leser som godtar at driftens herjinger i postmesteren kan sammenlignes med vindens herjinger og revens harejakt, vil fritta ham fra det moralske ansvaret, og vi står igjen med en slags objektiv og distansert rapport om et sett med kjensgjerninger om menneskers åndelige ufrihet. Disse grepene får meg til å se postmesterens forførelse og svik som et akseptabelt uttrykk for dyrets *naturlige* frihet. I denne konteksten blir det, for eksempel, å holde livet oppe eller å jakte på videreføring av egne gener gjennom forplantning, uproblematisk.

Det er først når en stiller spørsmål ved om det en burde gjøre *virkelig* er noe en burde gjøre, at en har *åndelig* frihet og kan roses eller klandres på moralsk grunnlag.

De gamles fortelling – ironisk (u)moral?

Den narrative rammen novella er bygget inn i, representerer en retorisk strategi som påkaller leserens kjennskap til eventyrsjangeren. Siden den klassiske novella tematiserer møtet mellom orden og kaos, inviterer den, som nevnt, til moralfilosofisk refleksjon over motstridende verdier og holdninger. Dersom vi et øyeblikk ser bort fra at novellas forteller tematiserer sin egen fortelling i avslutningen, kunne vi si at vi har å gjøre med ei novelle som først og fremst reiser spørsmål omkring menneskers moralske ansvar gjennom parallellisering av menneskers adferd med naturkrefter og -drifter.

I et klasserom kunne en ganske enkelt nøye seg med å la elever diskutere novellas naturmetaforikk i forbindelse med det overordnede forfører- og bedragermotivet, og utfordre dem til å reflektere over sine egne moralske preferanser i forlengelsen av dette. Novella øker imidlertid kompleksiteten ved å bygge beretningen om Karens skjebne inn i en muntlig, ofte moralsk konservativ sjangerkontekst.

La oss igjen se på hvordan Kielland lar fortelleren innsirkle novella i avslutningsformularet etter at Karen har kastet seg i torvgraven med et «plask» (og med dette reddet haren fra å bli innsirklet og fanget av reven): «Men naar gamle Folk vilde give Ungdommen en riktigt alvorlig Advarsel, pleiede de gjerne at begynde saaledes: 'Der var engang i Krarup Kro en Pige, som hed Karen -'» (s. 96). Når vi husker at den novella vi nettopp har lest begynner nettopp «saaledes», må vi forstå fortelleren som en representant for gamle folk som vil gi ungdommer en advarsel med sitt «skrekkens exemplum» (Gujord, 1999). Fortelleren konstrueres dermed som den kloke gamle, og hans tilhørere som ungdommer med farlige lengsler og drømmer.

Slik bidrar fortelleren til en slags allmenngjøring av postmesterens driftsstyrte bedrag, og til resultatet av dette – Karens ublide skjebne i bunnen av en torvgrav. Gjennom sin innramming av beretningen kan vi si at fortelleren stil-

ler seg bak postmesterens handlinger. Postmesteren er, som alle andre menn, naturlig nok utstyrt med drifter han selv ikke rår over, og de unge piker må se disse kjensgjerningene i øynene og legge bånd på drifts- og følelseslivet sitt.

Når vi som lesere møter verdier og holdninger i litteraturen som vi stusser over eller føler moralsk ubehag ved, kan vi følge den umiddelbare moralske impulsen og avvise teksten som moralsk forkastelig på grunn av et verdenssyn vi ikke kan forsones oss med. Alternativt kan vi vurdere om holdningene fortellerinstansen signaliserer, kan stå i motsetning til den impliserte forfatterens holdninger (Booth, 1975).

I dette tilfellet blir spørsmålet om vi tror at den impliserte forfatteren faktisk mener å uttrykke at unge kvinner bør passe seg for høye, mørke menn fordi de er driftsstyrte sjarlataner. Hvis ikke, kan det være verdt å undersøke om tekstens intensjon blir tydeligere dersom vi snur opp-ned på fortellerens holdninger og verdier. Finnes det signaler i eller rundt teksten som gjør at vi kan forsvare å lese den ironisk?

Tekstinternt er det lite å hente når det gjelder å avgjøre om novella benytter en ironisk strategi. Det er mulig at en leser som er godt kjent med sjangerkonvensjoner, kan ane en parodisk tone i den melodramatiske kontrasten som tegnes mellom Karens uskyldige, store, grå øyne og postmesterens dyreliknende skurkaktighet, og i den fabelaktige oppstillingen av haren og reven som hovedpersonenes dyreparalleller.

Det er likevel ofte mer krevende å avsløre ironi på fortellernivå enn den som oppstår når litterære personer latterliggjøres. I Kiellands novelle «Ballstemning» ironiserer fortelleren for eksempel over en ung greves intellekt på denne måten: «Fremmede og generende Tanker svirrede omkring i Hr. Grevens Hjerne, hvor de havde god Plads. ... 'det varede en hel Polka før han gjenvandt sin Fatning.'» (Kielland, 1917, s. 38).

Når det gjelder «Karen», må vi antakelig gå teksteksternt til verks om vi vil være sikre på at vi kan forstå fortelleren som en ironisering over forstokkede holdninger og verdier blant «de gamle» i Kiellands samtid. Vi må kjenne til at Kielland nettopp ønsket å kritisere og problematisere gjennom litteraturen sin, og at ironi var en av hans foretrukne retoriske strategier (se for eksempel Andersen, 2020; Flyum-Nielsen, 1999). Spørsmålet om ironi blir i denne sammenhengen også et spørsmål om hvorvidt novella som helhet er moralsk akseptabel eller ikke.

Litteraturundervisning som moralfilosofisk refleksjon

Kiellands novelle «Karen» aktualiserer altså hos denne leseren en akutt opplevelse av at mennesker er moralsk ansvarlige, og at klanderverdige handlinger ikke bør naturaliseres. Videre viser den meg som litteraturlærer at ironisering på fortellernivået kan kreve tekstekstern kunnskap dersom den skal bli forstått som ironi. Spørsmålet om hvorvidt ironien fungerer etter hensikten i novella, kunne danne et interessant utgangspunkt for refleksjon over teksten i klasserommet.

De moralfilosofiske spørsmålene novella reiser, er kanskje flere enn de jeg har vært inne på i dette kapitlet, der jeg har konsentrert meg om beskrivelser av Karen, parallellføringen av naturmoral og menneskemoral, og fortellerens allmenngjøring av Karens skjebne. Disse nedslagene kan likevel være egnet som optikk til å reflektere over både estetiske og etiske dimensjoner i litteraturundervisning. Kanskje kan slik refleksjon også bidra til forståelsen av at fortellerens metafiksjonalisering signaliserer en satirisk-ironisk holdning hos den impliserte forfatteren til sin fortellers moralske tilkortkommenhet.

At Kiellands framstilling av denne nærmest guddommelig allvitende fortelleren, med sine eventyrformularer og sine lekre parallellmoralismer, nettopp framviser hvordan den jevne spissborger, til tross for sin tilsynelatende medfølelse, fortsetter å repetere fedrenes synder i stadig nye fortellinger om hvordan unge jenter bør ta seg i akt og ikke gå alene og ha med seg pepperspray og for all del ikke flørte eller hengi seg til kjærlighetslivet. Jeg er usikker – og det vi ikke er sikre på, er det all grunn til å reflektere over i klasserommet.

Referanser

- Andersen, P. T. (2020). *Norsk litteraturhistorie*. Universitetsforlaget.
- Aristoteles (2009). *The Nicomachean Ethics*. Oversatt av David Ross. Oxford University Press.
- Booth, W. C. (1975). *A rhetoric of irony*. The University of Chicago Press.
- Booth, W. C. (1989). *The company we keep. An ethics of fiction*. University of California Press.
- Brandes, G. (1872). *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur*. Danmarkshistorien.dk. Georg Brandes om hovedstrømninger i 1800-tallets litteratur, 1871
- Børtnes, J. (2008). Indre og ytre landskap hos Kielland og Turgenjev. I M. Drangeid (Red.), *Kielland i Europa* (s. 7–28). Fagbokforlaget.
- Drangeid, M. (2008). «Øieblik af Lykke og Kval». Kielland og darwinismens tragikomikk. I M. Drangeid (Red.), *Kielland i Europa*. Fagbokforlaget.
- Frankfurt, H. (2004). *The reasons of love*. Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt7rqh3>
- Gabrielsen, I. L., Blikstad-Balas, M. og Tengberg, M. (2019). The role of literature in the classroom: How and for what purposes do teachers in lower secondary school use literary texts? I *L1-educational studies in language and literature*, 2019-01, 19.
- Gujord, H. (1999). Lukkethet og åpenhet i Alexander Kiellands noveller. I *Tidvise skrifter, Høgskolen i Stavanger* (s. 33–44).
- Hagberg, G. L. (2021). *Fictional worlds and the moral imagination*. Palgrave Macmillan.
- Hamm, C. (2008). Kiellands kyskhed. Kropp og naturalisme i utvalgte brev og romaner. I M. Drangeid (Red.), *Kielland i Europa*. Fagbokforlaget.
- Hägglund, M. (2019). *This life. Secular faith and spiritual freedom*. Pantheon.
- Johansen, M. B. (2015). «Jeg har forstået den sådan, at den ikke skal forstås» – Når 6. A læser Franz Kafka. *Acta Didactica Norge*, 9(1). DOI: <https://doi.org/10.5617/adno.1391>
- Kielland, A. L. (1882). Karen. I *To noveller fra Danmark*. Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel og Søn).
- Kielland, A. L. (1917). Ballstemning. I *Samlede Værker, IV. Bind*. Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag.
- Langås, U. (2004). *Kroppens betydning i norsk litteratur*. Fagbokforlaget.
- Lothe, J. (2016). *Etikk i litteratur og film*. Pax Forlag A/S.
- Myren-Svelstad, P. E. (2020). «Det affektive møtet mellom tekst og lesar: Tre postkritiske innganger til å velja skjønnlitteratur i morsmålsfaget.» *Acta Didactica Norden*, 14(3), Art. 5. DOI: <https://doi.org/10.5617/adno.7811>
- Nussbaum, M. C. (1992). Introduction: Form and content, philosophy and literature. I M. C. Nussbaum, *Love's knowledge: Essays on philosophy and literature*. Oxford University Press.
- Skaug, S. og Blikstad-Balas, M. (2019). «Hele tekster versus utdrag – hvilke tekster velger norsklærerne?». *Nordic Journal of Literary Research*, 5(1), 85–117. DOI: <https://doi.org/10.23865/njlr.v5.1566>
- Skyum-Nielsen, E. (1999). Kielland og novellekunsten i dag. I *Tidvise skrifter, Høgskolen i Stavanger* (s. 7–21).
- Sønneland, M. (2019). *Teksten som problem. En studie av litterære samtaler i ungdomsskolen* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Stavanger].

- Utdanningsdirektoratet. (2024). *Læreplan i norsk (NOR01-07)*. Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for kunnskapsløftet 2020. Læreplan i norsk (NOR01-07) | udir.no
- Wergeland (1896). Hvi skrider Menneskeheden saa langsomt frem? I *Wergelands skrifter i udvalg. Første bind: Prosaiske skrifter* (s. 328–349). Olaf Husebys forlag.
- Wittgenstein, L. (2010). *Filosofiske undersøkelser*. Pax Forlag A/S.

